

Ніна Лебідь

Сентиментальна подорож від Гавронців до Парижа

Стою на тому місці, де колись, можливо, стояла маленька Муся, дивлюсь на зорі, які споглядала багато років тому майбутня зірка – талановита дівчина Марія Костянтинівна Башкірцева. Гавронці, що на Диканщині, – відомі ще з XVII століття як козацьке село. Дослідник життєвого і творчого шляху художниці журналіст Іван Наливайко в одній із статей пише: “...у січні 1718 року гетьман Іван Скоропадський наказав полковим урядам провести на їхніх теренах спеціальну ревізію, щоб установити справжній майновий стан життя у полках і сотнях. Із матеріалів канцелярії Полтавського полку... довідуємося, що село Гавронці входило до Полтавської полкової сотні, яку очолював Яків Черняк. У ньому мешкало 28 кінних козаків та 134 посполитих людей, половина з яких мала тягло. Козацькі оселі вирізнялися статками. Гаврончани засівали поля, вирощували худобу, наживали добро” [1].

За часів Катерини II, котра ввійшла в історію козацтва як найжорстокіша імператриця, козаки і посполиті люди стали кріпаками, яких віддали у власність вельможам і військовим чинам. Так Гавронці (маєтність і п'ять тисяч десятин чорнозему) були подаровані її величності російському відставному генералу, герою Кримської війни Павлу Башкірцеву, а згодом дісталися його синові Костянтиніві – майбутньому батькові художниці. На жаль, російському, з одного боку, а з іншого – на щастя, бо ми горді з такого земляцтва.

Мати Марії також наша землячка. Її батьківщина – село Черняківка Чутівського району. Марія Бабаніна (так звали матір) походила з панського роду, але набагато людянішого і милосерднішого, ніж родина батька.

Отже, місце народження і походження Марії Башкірцевої встановлені точно, а ось із роком народження є проблеми. Одні публікації називають 1858 рік, інші – 1860. Чому так? Існує думка, що цю плутанину з невідомих

причин унесла мати Марії. Однак у грудні 2006 року небагаточисленні ЗМІ повідомляли все ж таки (?) про 146 років від дня народження Марії Башкірцевої.

Жодна наука ще не довела, не визначила, не винайшла той “рецепт”, який лежить в основі народження талановитих людей. Як на мене, одним із факторів, що впливає на формування того чи іншого таланту, є мистецтво (в усіх його виявах) і природа. Відомо, що Марія (мати) була закохана в живопис, музику, виношувала своє дитя на неймовірно чудових берегах чистоплинної Ворскли (поїдьте в Гавронці і самі переконайтеся в цьому!).

До останньої хвилини, яскравого, але такого до болю короткого життя зберегла Марія Башкірцева зворушливо-ніжну любов до місць, де народилася, де пройшло її дитинство.

Дивно, що Олег Ткачук у статті “Троянда для Мопассана” стверджує: “Вона (Марія Башкірцева. – Н.Л.) народилася в маєтку Гавронці під Полтавою 1860 року (дата точно не встановлена. – Н.Л.). Однак непрості стосунки між її батьками та тривога з приводу здоров’я 10-річної Марії (інші відомості – 11 річної. – Н.Л.) стали причиною від’їзду матері з донькою до Європи. Австрія, Німеччина, Італія, Франція... Там і міне решта життя Башкірцевої – батьківщину вона майже ніколи не згадуватиме” (підкреслення наші. – Н.Л.) [4]. Дозвольте з Вами не погодитися, пане Олеже. Споглядаючи краси закордонну, неперевершену архітектуру Риму і Парижа, Марія думкою і серцем лине в рідні місця. Їй хочеться, щоб увесь світ знав про її батьківщину, щоб захоплювався нею, а тому художниця в усьому побаченому там відшукує щось близьке, знайоме, дороге. Ось як вона пише у своєму знаменитому щоденнику: (цитуємо в перекладі російською з французької, оскільки українського перекладу немає): “1876 год, 1 октябрю, воскресеньє. По красоте сада, парка, строений Диканька может соперничать с виллами Боргезе и Дарла в Риме. Исключая неподражаемые и незаменимые развалины, Диканька, пожалуй, даже богаче: это почти городок... и это среди Малороссии! Как жаль, что даже не подозревают о существовании этого

места...” [3]. Іван Наливайко також не погоджується з Вами: “Ні вишукана Франція, ні її дивовижне серце – Париж – не загасили в Маріїній душі палку любов до тихої і лагідної Полтавщини, до рідних Гавронців... Та клята недуга довго не давала подолати чималеньку відстань від Парижа до Гавронців (підкреслено нами. – Н.Л.)” [1].

А те, що, незважаючи ні на хворобу, ні на відстань, Марія тричі за 14 років перебування на чужині поверталася до рідних Гавронців, хіба не є свідченням її нерозривного зв'язку з вітчизною, з Україною, з Полтавщиною?! Перший приїзд додому був, коли дівчині виповнилося 16 років. Візитною карткою стала написана нею картина “Вечір у Гавронцях” (її батько, Костянтин Башкірцев, разом із сусідами-поміщиками за картами). У цей час з'являються нові й нові записи в щоденнику, що засвідчують вимовну і невимовну тугу за рідними місцями.

Утретє і востаннє художниця приїхала в Гавронці у жовтні 1882 року. Здоров'я погіршувалося, і вона відчувала (ба ні, твердо знала), що ніколи вже сюди не повернеться.

І навіть в останні хвили життя Марія Башкірцева свідомо чи підсвідомо (але це також є свідченням свідомого) думкою полинула у гавронський сад, бо їй так хотілося “гавронських вишень і яблук...”

Але повернімося до унікальних талантів Марії Башкірцевої, відомої передусім як художниці. Ще в дитинстві у дівчини проявляється хист до співу (природа подарувала їй чудовий голос), до вивчення мов (досконало оволоділа основними європейськими мовами, а також давньогрецькою і латиною); у неї виникає неабияке зацікавлення хімією, фізикою, математичними науками; вона прекрасно грає на роялі, арфі, мандоліні й гітарі; захоплюється літературою (улюблені автори – Данте, Шекспір, Мопассан, Золя, Тургенєв). Однак і таланти бувають улюблені: у Марії – малювання. Уже знаючи про свою приреченість (у неї була страшна недуга – сухоти) дівчина вирішує стати професійною художницею. Вона вступає до відомої на той час приватної академії живопису Рудольфа Жюльєна в

Парижі. Робота в майстерні для неї тривала майже 20 годин на добу – дівчина поспішала жити і працювати. Закінчила семирічний курс навчання за 2 роки. У Дніпропетровському художньому музеї знаходиться картина (оригінал) Марії “Майстерня Жюльєна” (відома ще під назвою “У студії Жуліана”), на якій серед інших студентів художньої академії авторка зобразила і себе. Досі точиться дискусія серед мистецтвознавців, де саме Марія Башкірцева – дівчина в темному одязі, що виокремлюється в центрі, чи дівчина у світлому, яка сидить ближче до інших художниць.

За неповних 24 роки життя Марія Башкірцева написала близько 150 картин, ескізів, замальовок. Нечувані перемоги в художніх конкурсах, прихильність і визнання відомих художників (серед них – Бастьєн-Лепаж, Мане, Ілля Рєпін), бажання музеїв Парижа, Брюсселя, приватних колекціонерів купити Маріїні полотна – все це створило художниці неабиякий імідж у мистецькому світі, принесло гучну, але заслужену славу. А про славу Башкірцева мріяла: “Якщо я ніхто, звідки тоді ці мрії про славу – відтоді, як усвідомлюю себе? Що означають ці натхненні поривання до великого?” – такі думки читаємо у її щоденнику, що з’явилися незадовго до смерті.

Не секрет, що Марія як жінка була привабливою зовні, розумною, ерудованою, а тому подобалася багатьом молодим аристократам, але їй так і не судилося одружитися. І причину слід убачати не лише в тяжкій хворобі, яка стала прогресувати лише в останні кілька років життя. Схиляюся до думки, що характер дівчини, а саме: її амбіційність, манірність, самомилування, усвідомлення своєї переваги над іншими, що межує, як зазначає Олег Ткачук, “...із граничною відвертістю”, – також зіграв певну роль в особистій долі Марії Башкірцевої.

Разом із тим, можливо, саме ці риси характеру допомогли розвинути таланти і здобути світову славу.

Сама дівчина гордиться визнанням такого відомого художника, як Рудольф Жюльєн: “Жулиан доволен моим началом. “К концу зимы вы будете делать очень хорошие портреты”, – сказал он мне” [3].

А згодом художниця зробить запис у щоденнику, що засвідчує її усвідомлення складності шляху, який обрала:

“Суббота, 13 октября.

Сделаться художником не так легко, как сказать это; кроме таланта и гения существует еще эта неумолимая механическая работа. И какой-то голос говорит мне: ты не почувствуешь ни времени, ни трудностей, и ты наверно достигнешь!” [3].

Невтомна праця неординарної художниці окупилася сторицею не тільки серед сучасників, а й у пам’яті нащадків.

Однак тяжка недуга прогресувала.

“1881 год. Четверг, 3 марта.

Я очень больна, я сильно кашляю, дышу с трудом, и у меня в горле происходит зловещий шум... Кажется, это называется горловой чахоткой...” [3].

Образ смерті невідступно слідував за дівчиною, яка так любила життя, уміла взяти від нього все, до останньої краплини, щоб залишитися на землі вічно, щоб її пам’ятали, щоб нею захоплювалися і гордилися. Ще в 1877 році Марія, перебуваючи на лікуванні в Ніцці, зробить запис, що аж ніяк не ув’язується з юністю:

“Среда, 23 мая.

О! Когда я думаю, что живёшь только один раз и что всякая прожитая минута приближает нас к смерти, я просто с ума схожу!

Я не боюсь смерти, но жизнь так коротка, что растрчивать её подло!” [3].

Які страшні, які зрілі як для зовсім юної дівчини розмисли про філософію життя і смерті, про неминучість відходу в небуття, але разом із

тим – про сенс життя, про оптимізм, який виражається у праці, у творчості, зрештою, у місії на землі.

Восени 1884 року талант Марії Башкірцевої як людини згас разом із її невтомним серцем, але він продовжує жити в її полотнах, що розкидані по всьому світі. Шкода, що ми, українці, земляки художниці, не можемо похвалитися тим, що зберегли не тільки пам'ять про неї. Інакше як можна пояснити те, що картини Башкірцевої знаходяться в музеях Парижа, Ніцци, Амстердама, у Третьяковській галереї та Російському музеї і лише кілька полотен зберігаються в українських музеях: “Жінка над книгою” – у Харкові, “Горе” – у Сумах, “У студії Жуліана” – у Дніпропетровську? А в Полтаві? Жодного. Пояснення банальне: мовляв, багато картин загинуло в роки революції 1917 року і війни з фашистами (??). А може, причина криється у нашому ставленні до свого минулого, як і до майбутнього? До історії і до людей, що її творять? До спадщини, у тому числі й мистецької?

Але як би там не було, а Гавронці відомі в Європі. Їх нанесла на європейську карту Марія Башкірцева, вони асоціюються з іменем художниці. А ще є люди, які роблять усе, щоб наші земляки не почувалися самотніми за кордоном і після смерті. Відомо, що прах Марії Башкірцевої покоїться на паризькому цвинтарі Пассі (у плані кладовища це місце значиться за номером 96). На могилі на кошт брата французького художника Бастьєна Лєпажа збудовано часовню (і нині діючу), куди було перевезено також прах матері художниці та тітки Надін (рідної сестри матері, яка багато уваги приділяла своїй племінниці, всіляко підтримувала її матеріально). У вікні часовні з різнокольорового скла – полотно із зображенням Марії. У середині часовні стоять бюсти Марії та її матері і батька, а ще – крісло і молитовник художниці. І серед цих речей – ваза із табличкою на ній: “115-летие со дня рождения Марии Башкирцевой. Эта земля привезена с ее родины – с. Гавронцы, Украина. 24.11.05 г.”. Хто ж привіз цю землю? Хто повторив сентиментальну подорож Марії Башкірцевої від полтавського села Гавронці до Парижа? Це Тетяна Дмитрівна Швець – колишній науковий співробітник

Диканського історико-краєзнавчого музею імені Дмитра Михайловича Гармаша. Уродженка Диканьки, а нині громадянка Росії; вона багато зусиль докладає до того, щоб про нашу знамениту землячку знали не лише в Парижі, а й на Батьківщині (дивно правда?), щоб полотна Марії Башкірцевої (бодай їх копії) споглядали українці. У колекції пані Тетяни є понад 10 копій відомих картин художниці. Кінцева ж мета Тетяни Дмитрівни – створення музею Марії Башкірцевої в Диканьці. Музею приватного, оскільки держава не дуже переймається музейною справою.

А як же гаврончани? Чи знає нинішнє покоління їх, що на місці, де нині зведені дві дачні будівлі, колись був красивий маєток предводителя дворян Полтавського повіту Костянтина Павловича Башкірцева, де народилася і провела 10 років дитинства талановита дівчинка, яка принесла світову славу не тільки Гавронцям, а й усій Україні?

Благородну і таку потрібну справу з увіковічення пам'яті Марії Башкірцевої після Дмитра Михайловича Гармаша – колишнього директора Диканського історико-краєзнавчого музею, засновника вітальні Марії Башкірцевої в Диканській картинній галереї – продовжують нинішній директор цього музею Василь Петрович Скорик та науковий працівник Ганна Іванівна Золотайко. Вони працюють над створенням експозиції, присвяченій життю і художній творчості М. Башкірцевої. А ще в листопадові дні з ініціативи музею в Диканьці проводиться щорічний конкурс юних художників імені Марії Башкірцевої, яка заповідала по її смерті своїй матері організувати такі конкурси в Парижі. Одна з умов конкурсу – вручення премії наймолодшому, але найталановитішому учасникові. Кошти для цього виділяли мати і тітка Марії, доки були живі. У Диканьці ж цим опікуються районний відділ культури та районний відділ освіти. Чи надовго вистачить сили і, звісно, все тих же коштів?

Не стоять осторонь повернення пам'яті про Марію Башкірцеву на її батьківщину і вчителі та учні Стасівського навчально-виховного комплексу, якому присвоєно ім'я художниці (Стасі – це село, розташоване поряд із

Гавронцями). У Стасівській школі створено кімнату-музей Марії Костянтинівни Башкірцевої, до поповнення експонатів якої долучилися вже відомі художники.

Із заходом сонця над Гавронцями з'являється яскрава зірка, що з туманної далини посилає на землю чисте сяйво, у якому біль і туга за не здійсненими до кінця мріями. Будемо сподіватися, що наші сучасники допоможуть повернути з напівзабуття ім'я Марії Башкірцевої, а її неперевершені полотна прикрашатимуть українські музеї.

Література

1. *Іван Наливайко*. Яскрава зіронька Марія // Полтавський вісник. – 2006. – 1 грудня. – № 48 (907). – С. 19.
2. *Колет Косньє*. Марія Башкірцева. Портрет без ретуши. – Наш дом – L'Age d'Homme. Москва, 2004. – 292 с.
3. *Марія Башкірцева*. Дневник. – Захаров. Москва, 2000. – Изд. второе, исправленное. – 446 с.
4. *Олег Ткачук*. Троянда для Мопассана // Друг читача. – 2006. – 8–21 грудня. – № 23. – С. 5.